

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

**Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği**

Dos. Dr. Faiq Ələkbərli

II Yazı

Heyran xanımın düşüncələrindəki Tanrı ilə "Yar", utopik və gerçək anlamda dərk edib, hər iki anlayışın mahiyyətində bir bütünlüyü görmək zəruridir. Çünki obyektiv aləmdəki bir "Yar"ın, yəni Məcnun, Fərhad, Xosrov sifətindəki sevgilinin varlığı, yeganə Yaradanın varlığının arxa planda qalması demək deyil. Bəlkə, əksinə hesab etmək olar ki, obyektiv aləmdəki "Yar"ı arzulamaq, üstəlik bunun üçün obyektiv, ya da qeyri-obyektiv aləmlərin sahibi olan Yaradandan yardım diləmək özü də bir üsuldur. R.Qasımov yazır: "Bütün yaradıcılığı boyu sevgilisinin vüsalına nail olmayan, həyat qədər şirin, dünya qədər gözəl sevgilisinin ömrünün axırına kimi həsrətini çəkməyə məcbur olan aşiq – Heyran xanımın son çarəsi Tanrıdan kömək diləməkdir. Beləliklə, şairə bəzən məhəbbət haqqında duyğu və düşüncələrini mistik rəngə boyayır ki, bu bir tərəfdən onu əhatə edən dövrdən, digər tərəfdən özünün uğursuz və nakam eşqindən irəli gəlir".

Hesab etsək ki, Tanrı obyektiv aləmdəki Aşiqlə Məşqun qovuşmasının, - istər ruhi, istərsə maddi anlamda olsun, əsas səbəbkardır, o zaman bu qovuşmanın sonunda Tanrının özünə bir bütünləşmə olaraq da anlamaq olar. Əgər Tanrı obyektiv aləmdəki iki sevgilinin maddi anlamda qovuşmasından deyil, ancaq ruhi bütünlüyündən yanadırsa, bunun da bir anlamı olsun gərəkdir. Ola bilsin ki, Heyran Xanım kimi "Yar"dan yazıb onun vüsalından bəhs edənler, həmin "Yar"ı iki anlamda dərk ediblər. Başqa sözlə, "Yar" anlayışını birmənalı şəkildə ilahiləşdirmək qədər, bu məfhumu sırf cismani anlamda irəli sürmək də doğru deyildir. Bizcə, ən doğru olanı maddi və mənəvi "Yar"ın bütünlüyünü başa düşməkdir. Heyran Xanım yazır:

*Ya Rəb, kərəm et, ol büti-mehpara qayıtsın,
Bir rəhm eləsin, bu dili-bimərə, qayıtsın.*

*Bu dil ki, ona mənzil idi, oldu xəraba,
Əzm etsə əgər yar, dəxi hərə qayıtsın?*

*Şanə çəkibən çin-çin elə, sal uzə zülfün,
Qüllab kimi ucları rüxsarə qayıtsın.*

*Mürqi-dili-zarim genə avarə qalıbdır,
Zülfün xəmin aç, ta ki, bu avarə qayıtsın.*

Azərbaycan Türk ictimai-fəlsəfi fikir tarixinə töhfə vermiş qadınlar:

Heyran xanım

Bu şeirində şairənin anlatmaq istədiyi "Yar"ın cismanilikdən xeyli dərəcədə uzaqlaşmış ruhi, mənəvi bir mahiyyət kəsb etdiyini görürük. Çünki yalnız mənəvi, ya da xəyalən arzulanan "Yar"ın da özünəməxsus "nazi", "zalımlığı" var. Amma həmin "Yar"ın "zalımlığı", "insafsızlığı" onun sevgisinin aliliyinə, paklığına xələl gətirmir. Əksinə, vüsal gününün dəyərini birə min qat artırır. Heyran xanım yazır:

*Yarım, mənə eylə bir nəzarə,
Oldu ciyərim həzar parə.*

*Hicrində mənəm həzin könülüm,
Şölə çəkibən tökər şərərə.*

*Bir ah çəkib fəğan edim mən,
Ta od düşə dəştü kuhisərə.*

*Can getdi sənin yolunda bədə,
Ey dust, bu dərde vəmri çarə?*

*Leyli sən idin, seni sevnələr,
Məcnun kimi düşdü ruzigarə.*

*Çoxdur sənin aşiqin əgərçi,
Bir mən kimi yoxdu bəxti qarə.*

*Heyran! Gözü yolda qaldı, canan,
Qıl çarə bu dərde-intizarə.*

Heyran xanım bu şeirlərində, sadəcə "Yar"ına qovuşmağa can atan bir insandır. Ancaq şairə üçün əsas qurtuluş yolu "Yar"ı qovuşmağa can atan cismani "Mən" deyil, ruhi "Mən"dir. Çünki cismani "Mən"dən fərqli olaraq mənəvi "Mən" heç bir əngəl tanımır. Heyran xanım yazır:

*Əsiri-möhnəti-hicran mənəm, mən,
Qəribü zarü sərgərdan mənəm, mən.
O gülzari-vüsalından uzaqda,
Çü bülbül ruzü şəb nalan mənəm, mən.
Nə mənzil, nə məkan, nə xanımın var,
Cahanda xəstəyi-dövrən mənəm, mən.
Sənin hicrin ilə, bu şəmsi-taban,
Bulud tək daima giryan mənəm, mən.
Bu məclisdə olub pərvanə misli,
O nari-eşqilə suzan mənəm, mən.
Əsiri-zülfün içrə yox mənəm tək,
Sədaqəllə sənə qurban mənəm, mən.
Qanıma təşnəsən sən ey sitəmkar,
Üzünə valehü Heyran mənəm, mən.*

"Sənin" şeirində də insani sevgini ilahiləşdirən Heyran xanıma

görə, ülvü eşqlər göylə bağlıdır və sonsuzdur:

*Görsə Ay, ya ki, Günəş nur-i
cəmalini sənin,
Sovurar öz başına xak-i məhalini sənin.*

*Saydı əsillər o gül çöhrəni
qəlb ayinəsi,
Qible etdi ürəfa ebr-i hilalini sənin.*

*Harut öz seyrini yaddan çıxarar,
görsə əgər,
O gözəl gözlerini, seyr-ü vüsalini sənin.*

*Dirillik çesməsidir sözlərin
ariflər üçün,*

Canibi-gülşənə ol sərv-i-xuraman gəliri.

*Ayrılıq dərde mənə saldı ayaqdan, yarım-
Etməyə bu dili-pürdərdimə dərman, gəliri.*

Əsibən badi-səba zülf-i-siyahin dağıdıb,

Mehr tek mah üzü oldu dirəşan, gəliri.

Qaməti sərv-i-səhi, zülfü kəməndi-dilü can!

Üzü gül, qaşu kaman, kirpiyi peykan gəliri.

Vilayət Quliyev hesab edir ki, Məhsəti Gəncəvidən sonra Heyran xanım Azərbaycan poeziyası tarixində ikinci professional qadın şairdir: "Təsadüfi deyildir ki, bu iki görkəmli

Bu pərişanlıqımı zülfü-pərişanə yetir.

*Zülfü ruyin eylədi məzhəbimi süst mənim,
Ya mənə kafər elə, ya da ki imanə yetir.*

*Getdi ol Yusifi-məhrü, gözüm ağlama az,
Xuni-nabi-ciyərin cəhd elə ümmənə yetir.*

*Bunca Heyrani-həzin, salma ayaqdan özünü,
Gülşən-i-canda bitən sərv-i-xuramana yetir.*

Heyran xanımın "Yar"ı olan sevgisinin bəzən dünyəvi, bəzən də

məcəzi xarakter daşdığı sirr deyil. Məsələn, o bir şeirində yazırdı ki, "Yar" üçün canını fəda edəndə əslində Ondən başqa "Yar" yox imiş. Bəs, bu "Yar" necə "Yar"dır ki, Onun məcəzi, ya da dünyəvi olması, bu aləmdə, ya da başqa aləmdə olması belli deyil. Heyran xanım yazır:

*Fəda olanda sənə mən, cahanda can yox idi,
Əsri-hüsnün olan dəmdə bu cahan yox idi.*

*O gün ki, eşqinə uydum, yox idi xar ilə gül,
Yox idi, bülbül-şeyda, nə bağıban yox idi.*

*Olanda vəslinə müştəq könül aləmdə,
Nə minfətdən əsər, nə xeyir, ziyan yox idi.*

*Məhəbbətin ürəyimdə duru o dəmdən ki,
Gecə-gündüzdən əlamət, sübut, nişan yox idi.*

*Könül quşum o zaman ki, vuruldu, düşdü tora,
Nə ki bu yer üzü, hətta o asiman yox idi.*

*Qamətin sərvini Heyran yuva edən dəmdə,
Nə bir avazeyi-bülbül, nə aşiqan yox idi.*

Fikrimizcə, Heyran xanımın dünyəvi "Yar"la məcəzi "Yar" arasında gedib gəlməsi təsadüfi deyil. Çünki hər iki "Yar" sonunda eynidir, bir bütündür.

Göründüyü kimi, Heyran xanım düşüncələrində öz dövrünün şərtləri altında bəzən şiə imamiliyinə meyl etsə də, ancaq bununla qapanıb qalmamışdır. Hər halda Heyran Xanımın şeirlərindəki "Yar"ı olan sevgi ham azadlığın bir simvoludur. Yəni cismani olaraq bədən nə qədər qeyri-azadırsa, ruhi hakla isə bir o qədər azadlıq. Əslində daha çox vacib olan da ruhun kəlləyinə son qoymaqdır. Bizcə, Heyran xanımın dünyəgörüşündə ruhi azadlıq ön planda olub, hətta cismani azadlığa doğrudan xeyli dərəcədə can atmışdır. Bu anlamda Heyran xanımın fəlsəfi təfəkkürü kifayət qədər yetkin olmuş, dünyanın maddi və mənəvi problemlərinə işiq tutmağa çalışmışdır.

*Daha üstün sayır onlar ləbi-
alini sənin.*

*Tutmaga can quşunu tor ilə
dən lazımdır,
Dedilər tor saçını, dən isə xalini sənin.*

*Xızır tək ölməz olar bağına
kım bassa yəqin,
O gül andamını bir də pər-ü balini sənin.*

*Tanrı odla çiçəyi yan yana
xəlk etmiş ki,
Derdli Heyran ətrindən duya halini sənin.*

Şairə öz düşüncələrində saf, ülvü yol tutsa da, yenə də özünü haradasa suçlayır, dindən kənara çıxmasından ehtiyat edir. Tanınmış mütəfəkkir Mirzə İbrahimov yazır: "Yaşadığı dövrün zehniyyəti və şüuru Heyran xanımın qezəllərində əks olunmuşdur. Onun əsərlərindəki fəlsəfi ruh və mənə dolğunluğu da buradan doğur. Onun ənənəvi Şərq şeiri üslubunda yazılmış qezəlləri mövzu etibarilə klassik ədəbiyyatın çərçivəsindən kənara çıxmayıb, "əzəli və əbədi məhəbbəti" tərənnüm etsə də, öz ruhu, ifadə terzi və hissiyyəti etibarilə realist əsərlərdir". Heyran xanım bir şeirində romantika ilə realizm arasında belə "körpü" yaradaraq yazırdı:

*Yetişib müjdeyi-canbaxş ki,
canan gəliri*

qadın şairənin həyatında, taleyində də bir sıra oxşar cəhətlər nəzərə çarpır. Heyran xanım öz mübarizliyində, üsyankarlığında Məhsəti səviyyəsinə yüksələ bilməsə də, öz böyük sələfinin poetik ənənələrini yeni, daha çətin və ziddiyyətli şəraitdə ləyaqətlə davam etdirmişdi. Heyran xanım eyni zamanda azərbaycandilli poeziyanın Məhsəti, Füzuli ədəbi məktəbinin, Füzuli ənənələrinin ən layiqli davamçılardan biri idi".

Heyran xanımın bu yüksək mərtəbəyə çatmasını, yəni Füzuli ənənəsinin layiqli davamçısı olmasını hər bir şeiri, qezəli də təsdiq etmiş olur. Məsələn, o bir qezəlində ali bir sevgiyə qovuşmaq üçün Yaradandan yardım diləyir. O, yazırdı:

*Ey fələk, dərdu qəmim şərhini cananə yetir,
Səbt qıl mülk xərəcini, o sultanə yetir.*

*Daha yox tabü tavan cismi-zəlifimdə mənim
Ya ki al canımı, ya dərdimi dərmanə yetir.*

*Ruhpərvədi ləbi vaxti-təbəssümdə, səba!
Ruhü bu təndən alıb, ol ləbi-xəndanə yetir.*

Gördü ol zülfü könül, oldu pərişan əhval,

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur